

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 391 – 400

PEDAGOGICAL BASES OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS, FURTHER EDUCATION

N. K. Kaliev

International Kazakh-Turkish University named by Kh. A. Yasavi, Turkestan, Kazakhstan
E-mail: dene-tarbiesi@mail.ru

Keywords: creation of methodological papers theoretical analysis, experimental experiments work, statistical methods.

Abstract. The article discusses the efficiency of the process of teaching physical culture, the biological characteristics of the human body and requirements of sports medicine should know what type of methods and means of learning, to assimilate knowledge in other subjects, the article is very good and in a good state of maintenance of physical preparation, improvement of quality of educational activity in accordance with the purpose, General pedagogy of physical culture in the education system in close unity, complementing each other, achieving a unique goal, i.e. healthy physically and on the soul, spiritually rich, and described to carry out preparation of specialists of high qualification.

ӘОЖ 796.07

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МЕН СПОРТТАН ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Н. Қ. Калиев

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

Түйін сөздер: әдістемелік сәбектерге теориялық талдау жасау, тәжірибелік-эксперименттік жұмысы, статистикалық әдістер.

Аннотация. Макалада үдерістің тиімділігі дене мәдениетіне оқытып, үретудің әдістері мен құралдарының қайсы түрін қолдану адам ағзасының биологиялық ерекшеліктері мен спорттық медицина талаптарын білуге, басқа пәндер бойынша үлкен білім көлемін менгеруге, жақсы және өте жақсы жағдайда дене даярлығын бабында сүйемелдеуге, алға қойылған мақсатқа сәйкес оку қызметінің сапасын арттыруға, білім беру жүйесінде дене мәдениеті жалпы педагогикамен тығыз бірлікті болуға, Олар бір-бірін толықтыра отырып, бірегей мақсатқа жетуді, яғни дені және жаны сау, рухани бай, жоғары біліктілікегі мамандар даярлауды жүзеге асыру сипатталған.

Оқытып, үретуші педагог пен оқушылар арасындағы өзара қарым-қатынастықтың әлеуметтік-психологиялық теориясына көбінесе сүйенетін тиімді командалық жұмыстардың көптеген теориялары бар.

Балалар мен жасеспірімдер спорт мектептеріндегі оқу-тәрбие үдерісін жетілдіру – бұл спорттық дайындық деңгейін арттыру оқушылардың команда құрамында бірлескен, ортақ қызметін үйімдастыру, олардың спорттық рухын, жолдастық сезімін және өзара бір-бірінде көмек беруге, женіске үмтүлуға тәрбиелуе.

Командалық жұмыстың негізі жаттығу барысында, сол сияқты жарыс кездерінде педагогпен оқушылар арасындағы өзара тиімді түсіністік қарым-қатынастыру болып табылады. «Жаттығу», «жаттықтырушы», «команда», «женіс» деген спорттық сөз ұғымдары дене мәдениеті мен спорттың

осы заманғы сөздігіне берік енді. Спорттағы мұдай негізге алынатын сөз ұғымдары, мысалы, «команданың бірлігі», «психологиялық сыйысуышылық», «ұғымды жұмыстық жағдай», «психологиялық реттеу әдістері», «идеомоторлы жаттығу», «демалыс және босаңсыту аспаптары», «биологиялық» сияқты сөз ұғымдары кез келген жақсы нәтижелі командалық қызметтің негізі болып табылады және балалар мен жасөспірмдердің спорт мектептерінде кең қолданысқа ие болуда.

Дене мәдениеті мен спорт – бұл оқытып, үйрету және тәрбиелеу, сол сияқты оқушылардың жеке тұлғалық сапаларының қалыптасуы бойынша батыл стандартқа келмейтін шешімдерді табуға болатын таң қаларлық өмір өрісі.

Жемісті спорттық команда – бұл бір-біріне өзара сенімділікке, өзара сыйластыққа және өзара көмектесуге негізделген адамдық қарым-қатынастың тамаша үлгісі.

Спорттық командалардың ерекшеліктері – спорттық жарыстарда женіске және табысты нәтижеге жетуде оның мүшелерінің бірін-бірі өзара бақылауы және өзара көмектесуі, бірлесіп шешімге келуі.

Балалар мен жасөспірмдер спорт мектептеріндегі командаларды барынша үйлесімді үлгілеу командалық жұмыстардың сипаттамасына таңдаған спорт түрінің барынша көп сәйкестігінің жағдайын дұрыс анықтау, спорттық командалардың озық үлгідегі технологияларын пайдалану болып табылады. Спорттық команданың табысты нәтижелерін қалыптастырып дамытуда жаттықтырушының рөлі орасан зор.

Жаттықтырушының негізгі рөлі жоғары спорттық нәтижелерге жетуге оқу-тәрбие үдерісін бағыттау, спорт жарыстарының нәтижелерін талдау, команданы қолдау және сүймелдеу, команда мүшелерінің көніл-күйлерін қалыптастыру болып саналады.

Спорттық командаға қатысушы мүшелерінің жеке тұлғалық сапаларын дамыту спорттық жүктемелерге психологиялық және элеуметтік бейімделудің қозғауши күштеріне сол сияқты команда ұжымындағы қарым-қатынасқа көп жағдайда баланысты болады.

Спорт мектептеріндегі спорттық жаттығу сабактарына оқушылардың бөлімделуінің негізгі қозғауши күштеріне дене мәдениеті мен спортқа мотивациялық-құндылық қатынасы, спорттық қызметке дайындық дәрежесі болып табылады.

Балалар мен жасөспірмдер спорт мектептеріндегі командалар оқушылардың мінез-құлық, іс әрекеттері мен қызығушылықтарының мотивациясымен, әрқайсысының қызметі мен рөлін анық айқындаумен, сол сияқты қатынас және жалпы ортақ тіл табысу мөлшерімен, сыйысуышылықпен, бір тектілігімен және біркелкілігімен, озат болуымен, мамандануымен және кері байланысымен, белгілі нормалар мен дәстүрлерімен сипатталады [1].

Мотивациясы. Командада өз күші бойынша қызығушылығы мен мақсаттары басым бірлескен қызметте жалпы маңызды мотив болуы тиіс.

Командалық спорт түріндегі кез келген спортшы көп жағдайда өз нәтижесін команда нәтижесімен байланыстырады. Спортшы үшін команданың аты, оның женістері және мәртебесі маңызды. Жалпы жүлде, жалпы награда, жалпы чемпиондық атақ осыдан туындаиды. Спорттық командалардың көпшілігі наградаларды беру, марапаттау рәсімі, жеңімпаздарды символдық салтанатпен құттықтау үдерісімен ресімделеді.

Команда мүшелерінің рөлі мен қызметін дәл анықтау. Спорттық команданың әрбір мүшесінің өзі сапалы түрде түсінетін белгілі рөлі болады. Спортшыны рөлімен идентификациялау (тенестіру), бір жағынан өз рөлінің мағыналық жүктемесін анық түсінуіне басқа жағынан, командалағы міндеттін үйлесімді тиімділікпен орындауға мүмкіндік туғызады.

Спортшы сипаттамасының функциональдық талаптарға максимальды сәйкестігі спорттық командалағы міндетті рөлдерді бөлу кезеңдегі негізге алынатын жағдай болып табылатынын назарға алу маңызды.

Командалағы қарым-қатынас және жалпы тіл табу. Қатынастар дәл, анық, тиімді болады.

Жарыс басталар алдында команда мүшелеріне айқын міндеттер қойылады, ал аяқталғаннан кейін әрбір бөлімдеріне дейін талданады және қателері атап көрсетіледі. Спорттағы қатынас шектеулі, бірақ тиімді. Бұл, команда жетекшісі команда мүшелерімен қатынасты спорттағы сияқты шектеуі тиіс деген ұғымды бермейді. Дегенмен ол спортта қарым-қатынас үдерісіне үлкен маңыз берілетінін және барлық өзара әрекеттестік қажетті және жеткілікті қатынас кезінде жүретінін түсінүі тиіс.

Қосымша мысал ретінде теңіз командаларының тілін өте жақсы менгерген, теңіз флотындағы түсіністік келісімдегі командаларын келтіруге болады.

Сыйысушилық. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі спорттық командада физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік сыйысушилық айырмаланады. Алға қойылған мақсатқа жету үшін командаға осы параметрді есепке алу қажет. Командаға қатысушы мүшелерінің барынша жоғары деңгейдегі сыйысушилығы (жалпы мақсат, жалпы адамгершілік немесе рухани құндылықтары). Ең төменгі деңгейдегі сәйкесіздіктің (жекелеген міnez сипаттарының сәйкес келмеуі, тамақтанудағы жеке тәбет, мысалы, биологиялық ырғактылықтың әртүрлілігі) есептеуіне мүмкіндік туғызады.

Біртектілік (біркелкілік). Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі спорттық командалар үшін спорт түрлері бойынша оқу-жаттығу дайындығында қалыптасуы мүмкін біркелкілік тән.

Спорттық командалардың біртектілігі қосымша біріктіруші күш болып табылады. Бұл жағдайды команданы жасақтауды жобалау барысында ескеру қажет. Командаға қатысушы мүшелері үшін ең болмағанда маңызды және мойндалған бір параметрі бойынша ол біртекті болуы тиіс.

Теңдік. Егер балалар мен жасөспірімдер спорт мектебінде жастары, білім деңгейі және спорттық тәжірибелері әртүрлі спортшылардан команда құрылса, олардың әрқайсысы үшін өз қабілеттерін бірдей көрсету және тең құқықта қатысу мүмкіндіктері болуын назарда ұстау қажет.

Спорттық команданың негізгі қасиеті-теңдік. Алайда, қақпашыны шабуылшыға қарағанда маңызды деп түсінуге ешқашанда жол беруге болмайды. Команда мүшелерінің статусын анықтау кезінде мұнды назарда ұстау қажет.

Жаттықтырушиның рөлі. Спорттық команда команда капитанынан айырмаланатын жаттықтыруши болады. Маңызды спорттық женістерге жетудегі жаттықтырушиның шешуші рөлі болатыны туралы спорттық тарих беттерінде мысалдар жетерлік.

Жаттықтырушиның рөлі команданы тәрбиелеу және қалыптастыруды, команданы алғып жүргүжілеуден кейін оның қолдауда, жарыс нәтижелерін талдауда көрінеді. Жаттықтыруши психологияның және идеологияның мідестін атқарады, яғни команда мүшелерінің әдістік-тәсілдік міндеттеріне көніл аударуына мүмкіндік беріп, олардың артық күштенуін және артық жауапкершілік сезімін қалпына түсіреді.

Мамандану. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі спорттық командалар үшін командаға қатысушы мүшелерін мамандандырудың рөлі маңызды.

Нәтижелі спорттық командаларда бір жұмысты қосалқы атқаратынын немесе біреу үшін жұмысты орындаудың болжадау өте қыын. Батыс елдерінде спорттың командалық түрлерінде **мультиспорт** өте қызықты және халық арасында таралымға ие болған. Мұнда команда мүшелері әрбір спорт түрлерінен кәсіптенген спортшылардан жасақталып, спорттың әртүрлі 7-10 түріне қатысып, ара қашықтықтан өтеді. Олардың әрқайсысы өзі қатысқан спорт түріндегі жауакершілікті жарыс барысында бүтіндей өз мойнына алады [2].

Озаттық (лидерлік). Капитанның команда мақсатынан басқа мақсатқа бой алдыруға құқығы жоқ. Спорттық командада капитан мен команда мүшелері арасында тұрақты және тығыз қарым-қатынас болуы тиіс.

Кері байланыс. Нәтиженің өсуі және жоғары мақсаттарға жету үшін кері байланыс шешуші маңызға ие. Мамандар жарыс аяқталғаннан кейінгі алғашқы 10 минутта өткізілген қызметті және қателікті талдау 80 қателіктердің сабабін түсіндіруге және команданы және оның жекелеген мүшелерін одан әрі дамыту жолдарын болжалдауға қабілетті деп санайды.

Кері байланыс тиімділігін пайдаланбайтын спортшыны табу қыын. Ереже бойынша әрбір спортшы өзінің психологиялық, әдістік-тәсілдік және деңгейде даярлығын талдайтын жүйелі құнделік жүргізеді. Мұнда болашақ чемпионның күш мүмкіндігін ашу үшін үлкен резерв жатыр. Кері байланыс сенімді, өз уақытында, ашық, пәндиқ бағытталған, позитивті бағдарланған болуы тиіс.

Жаттығулар жүйесі. Болашақ спортшының жоғары спорттық сапасы жаттығу барысында тәрбиелеу, қалыптасады және нығаяды. Жаттығуды окушы қателесеуі мүмкін және қателеседі. Команда мүшелеріне спорттық жаттығулар мен жарыстар арқылы шеберліктерін дамыту мүмкіндіктерін беру маңызды.

Күтілмеген (әкатремальды) жағдай. Команда бар күш мүмкіндіктерін жинақтап, ұйыстыруы тиіс және қателік жіберуге құқығы жоқ. Команда мүшелері үнемі өзара қарым-қатынаста, өзара

әрекеттестікте болады және барынша қын, шиеленіскең сәттерде бірге әсерленеді. Сергектік жағдайы шаршаумен, кейде жабырқанқылықпен, түнілушілікпен, көнілі қалушылықпен алмасады. Бұлар жөнінде команда мүшелері біледі және басты жалпы мақсатқа жетуге олардың әсеріне тосқауыл қойып түрде жауап психологиялық проблемаларды жену және реттеу әдістерін менгереді. Жарысқа қатысушы басқа команда мүшелерінің көз алдында жаракат алуды, ауруды сезінуін және қоркыныш сезімін бастан өткізеді. Спортшы қызметінің үнемі көпшілік алдында өтуі оның психологиялық мақсаттарына ерекшелік береді.

Жоғары дәрежелі спортшылар басым көпшілік жағдайды сезімдерін бақылауға және ұстауға қабілетті болады. Мұндай күтілмеген жағдайларда команда мүшелері бірін-бірі төрек-біледі. Бұл команданың ең тиімді қасиеттерінің бірі, мінез-құлыш, іс әрекетінің алдын ала болжалданылуына мүмкіндік жасайды. Күтілмеген жағдайлар кездескенде команда мүшелері бірін-бірі білсе жақсы болады. Командалық «Күтілмеген экстрамальды жағдайларға шығуды» ойлап табу және арнайы үйымдастыру пайдалы. Карапайым емес құштенуді және адам сапаларын көрсетуін талап ететін кез келген күтілмеген жағдай бірден бүтіндей команда және оның әрбір мүшелері туралы қосымша ақпарат береді.

Нормалар мен дәстүрлер. Олар команда тобының әртүрлі статустық, әлеуметтік, жас ерекшелік құрамы жағдайында маңызды. «Бірі бәрі үшін, бәрі бір үшін» деген сөз тізбегін таңертенгілік дәстүрлі қайталу спорттық қызметтегі қомақты біріктіруші күш болып табылады. Спортшының жеке тұлғалық құрылымы әдеттегі тіршілік жағдайынан өнерленген басқа жағдайға өтуі кезінде өзгеріске ұшырайды. Мысалы, спорттық жаттығу жиынында, жарыстарда, ұзақ уақыт болу, спорттық тіршілік режимі.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері оқушыларының дене мәдениетіне бейімделуінің негізгі сипаттамаларына мыналар жатады:

- спорттық шеберлік көрсеткіштері (атағы; дәрежсі; спорттағы ең жоғарғы жетістігі; спорттық қызметтің мақсаты және оларды іске асыру; спортпен шұғылдануды бастау жасы; спорттық қызмет мотивтері);
- дене мәдениетінен қосымша білім алу мотивтері: спорт мектебін таңдау; спорттық қызметке қатынасы; өзін-өзі спорттық анықтау; спорттық қызметке қанағаттанушылық.
- әлеуметтік-экономикалық қозғауши күштерден (тіршілік табыстарынан құралатын; спорттық қызмет мотивтері, спорттық жұмысқа қойылатын талап; келешектігін елестету) алғын спортың дайындықтың әлеуметтік статусына байланыстылығы.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінің қосымша спорттық білім алған оқушыларының бейімделуін зерттеу спорттық қызметтің сапасына әсер ететін әртүрлі әлеуметтік және басқа қозғауши күштердің әсерімен бұл үдерістің күрделілентенгенін көрсетеді.

Дене мәдениеті мен спорт саласында спорт мектептері оқушыларының бейімделу барысына әсер ететін маңызды сатысынан өтуге спортпен шұғылдану барысында жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауы жатады.

Болашақ спортшының дұрыс қалыптасуы үшін басты назар нақтылы спорт түріне аясытар мақсат ретінде емес, спорт арқылы болашақ спортшының жеке тұлғасын дамытуға бағытталған қалыптастыруға аударылуы тиіс. Қәсіби бағдар жұмыстарын дұрыс үйымдастыру барысында болашақ спорттық қызметтің мотивациясының маңыздылығы мен ұғынықтылығы арта береді және оның нәтижесі жоғары спорттық нәтижелер болып табылады.

Спортшылар спорт мектептерінде оқып, үйрену барысында жалпы спорттық дамуға қарағанда жоғары нәтижелерге жетуді жиі бағдарға алады (87,5%), яғни бұл болашақ спортшыларды дайындауды күрделілендіреді және студенттердің спорттық бағыттылығы және оку үдерісінің мазмұны арасында үйлеспушіліктің пайда болуына әкеледі.

Казіргі қоғамда спорттық қызмет социализацияның тиімді құралына айналады, бірақ спорт мектептерінде дене мәдениетінен алынатын білім спортшының байсалды спорттық қызметке толық қанды кіруі үшін жеткіліксіз. Спорт мектептері оқушыларының дене мәдениетіне бейімделуінде спорттық қызмет мотивтері, құндылық бағдарлары мен өмір қажеттіліктері маңызды рөл ойнайды.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі оқу-тәрбие үдерісінің өзгеше ерекшелігі қосымша білім беру жүйесіне қатынасымен анықталады.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі дene мәдениеті бойынша қосымша білім беруді қалыптастырулың негізгі жағдайы окушылардың мотивтері мен мазмұны бойынша әртүрлі білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыратын вариативті және дифференциалды педагогикалық бағдарламаларды іске асыру болып саналады.

Күнделікті өмір тіршілігіндегі спортпен шұғылдану барысында қалыптасқан жеке ерекшеліктерін пайдалана білу окушының спорт мектебінің тіршілік тынысына енуіне мүмкіндік жасайды. Спорт болашақ спортшылардың жоғары нәтижелерге жетуі үшін тек дene сапаларын жаттықтырумен ғана шектеліп коймайды, сонымен бірге олардың алдына психологиялық дайындығын да қамтамасыз ететін қатаң талап қояды.

Спортшыны нәтижелі дайындау жағдайларының бірі оның тіршілік ұстанымдарының күшейтілген шамданушылығын, жоғары талаптану бастамасын құру болып табылады.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде білім берудің өзгеше ерекшелігі оны басқару жүйесінде де көрінеді. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі педагогикалық үдерісті тиімді басқарудың негізгі шұғылданушылардың (окушы, студент) дene дайындығы деңгейін арттыруға, олардың салауатты өмір бейнесіне қызығушылық ынталынын дамытуға бағыттау, олардың өз қабілеттерін көрсетулері үшін дайындауда қоғамның әлеуметтік сұранысын орындау қолда бар қоғамдық қатынастарды жетілдіру болып табылады.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі білім беру үдерісі қосымша спорттық білім беру үдерісі ретінде қарастырылады. Спорт мектептеріндегі қосымша спорттық білім берудің мақсаттары келесі міндеттерді жүзеге асыруды алдын ала айқындаиды:

- спорттық қызметтің қандай да бір қызықтыратын түрлерінің есебінен негізгі білім түрлерін дамыту;
- шұғылданушыларды (окушы, студент) толық жабдықталған, қолайлы, қуаныш сезімі ұялайтын, яғни «күтілмеген нәтижелі жағдай» және қарым-қатынасты жақсаратын ортамен қамтамасыздандыру;
- дербес білім алу жолын таңдауына көмектесу (дene мәдениеті мен спортты менгеруі бойынша алға жылжу аясы).

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі қосымша спорттық білім берудің әлеуметтік маңыздылығы жеке тұлғаның кешенді дамуы мақсаттарының келесі кешенімен қамтамасыздандырылады:

- қосымша бағдарламалар арқылы іске асырылатын танымдық дамумен;
- жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынас тәжірибесі кіретін, әлеуметтік бейімдемумен;
- әлеуметтік бастамалардың дамуымен;
- кәсіби (профильді) бағдарламалар арқылы спорттық қызметті сапалы түрде және нәтижелі таңдаумен;
- спорттық дайындықты көсібілікке дейін бағдарлаумен;
- әртүрлі спорт түрлерінен деңгейі мен мазмұны бойынша әртүрлі бағдарламаларды менгеру арқылы окушылардың шығармашылық потенциалын ашумен;
- бос уақытты ұйымдастырудың құралдары мен формаларын таңдауға мүмкіндік туғызатын бағдарламалардың әртүрлігі бейнедегі танымдық проблемалар жиынтығы (пролематика) бойынша жалпы мәдениетті, оның ішінде қызметтік бос уақытты тиімді өткізу мәдениетін дамытумен байланысты.

Білім беру мақсаттары өзінің дамуын оку материалының мазмұнинан оқыудың білім беру бағдарламаларын дұрыс құрудан алады. Дене мәдениеті мен спорт саласындағы спорт мектептерінде қосымша білім беру бағдарламасының мазмұны мыналарды алдын-ала қарастырады:

- жеке тұлғаның спорттық шығармашылыққа және спорттағы өз қажеттіліктерін орындау мотивацияларын дамыту;
- окушылардың қарым-қатынастық қабілеттерін, дербестігін, жеке мәдениетін дамыту;
- шұғылданушылардың (окушы, студент) дene және ақыл, ой дамуын түзету;
- балалар мен жас жеткеншектердің асоциальдық мінез-құлық, іс әрекетінің алдын алу шаралары.

Дене мәдениеті бойынша балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде жеке тұлғаның өзін-өзі еркін анықтау аясы ретінде қосымша білім беруді тиімді ұйымдастырудың жағдайы окушылар-

дың білім алу қажеттіліктерінің мотиві мен мазмұны бойынша әртүрлі қанағаттандыратын вариативті және дифференциалды оқу бағдарламаларын жүзеге асыру болып табылады.

Шұғылданушылардың басты қажеттіліктеріне мыналар жатады:

- окушылардың өздерінің жеке қабілеттерін тамытуға, сол сияқты олардың өз таңдаған спорттық қызығушылығы өздігінен жүзеге асыруға, өзін-өзі жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға ұмтылуы ретінде алдын ала келісілген шығармашылық (креативті) қажеттіліктер;
- спорт түрлері бойынша негізгі білім беру бағдарламасына кірмейтін білім көлемін арттыруға ұмтылумен анықталатын спорт мектебі окушыларының танымдық қажеттіліктері;
- өз қатарларымен, ересектермен, әріптестерімен, педагогтармен, жоғары дәрежелі спортшылармен қарым-қатынаста жүзеге асырылатын, коммуникациялық (қатынастық) қажеттіліктер;
- қосымша білім алу нәтижесінде жеке проблемаларын шешу қызығушылығымен пайла болатын, оқып, үйрену немесе қарым-қатынас аясында жатқан компенсаторлы қажеттіліктер;
- көсіпке дейінгі және кәсіби спорттық дайындыққа белгілеумен байланысты кәсіби бағдарлық прогматикалық қажеттілік;
- қол бос кездерді мазмұнды ұйымдастыруға ұмтылумен байланысты бос уақыт қажеттілігі.

Оқу материалдарының мазмұнында шұғылданушылардың (оқушы, студент) жоғарыда көрсетілген қажеттіліктерді жүзеге асыру барысында балалар мен жасөспірімлер спорт мектептеріндегі оқу-тәрбие үдерісін басқаруды ұйымдастыруды жетілдірудің негізгі бағыты ретінде нормативтік құжаттарды өндеп дайындау қарастырылуы мүмкін.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінде шұғылданатындарды спорттық дайындаудың өзгеше ерекшелігі бағдарлама мазмұнына енген барлық теориялық білімдер спорттық практикада сынақтан өткізіледі, спорттық қызметтің әртүрлі салаларында танымдық, қатынастық, әлеуметтік өздігінен жүзеге асыру тәжірибесіне ұласады.

Мысал түрінде мұндай дайындыққа туристік-өлкетану бағытын көлтіруге болады.

Практикада жинақталған мектептен тыс, сол сияқты қосымша спорттық білім беру, туристік-өлкетану бағыты қоршаған әлемді іс жүзінде танып, білуге мазмұндық түрі бойынша окушыларды қызықтырып, тартудың ұқсастарын жеткілікті дәрежеде шартты айырмалайды.

Туризм және өлкетану окушыларды тұрғылықты ортасының (аймақ, ел) табигат және мәдени ерекшеліктерін түсінудің өзара толықтыратын екі жолы болып табылады.

Туризм мен өлкетануға бөлінуінің шарттылығы аймақтың табигат және мәдени ерекшеліктері есепке алынып туризм жұмыстардың құрылуы бағдарламадағы жалпы жорықтардың санымен байланыстырылады, ал өлкетану жұмыстары өзіне туризм жұмыстардың жорық, саяхат сияқты түрлерін ендіреді.

Сол сияқты туризм мен өлкетанудың бір бағыт аясындағы өзара толықтырылуы практикалық-қолданбалы, сол сияқты жұмыстар орындалатын елді мекенде игеру өткілдері бойынша әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жағдай жасауды қамтамасыз етеді.

Қосымша білім беру бағыты ретінде туризмнің негізінде спорттық кондарғыларды пайдаланумен әртүрлі дәрежедегі курделілікпен жорықтар мен саяхаттар ұйымдастыруды жатыр.

Туризм бойынша бағдарламалар кәсіби колledgeдер мен кәсіби мектептердің окушылары мен орта және жоғары сынып жасындағы балаларға басымырақ белгіленіп, есептелген. Бағдарламалар оны дайындаған жетекшілердің мамандығына, окушылардың қызығушылық ынтасына, жергілікті жағдайларға барынша әртүрлі бағыттағы бейнеде болуы мүмкін.

Солай болғанмен туризм бойынша бағдарламалардың көшілілігі техникалық қауіпсіздік ережелері мен алғашқы медициналық көмекті, тұрғылықты жерді бағдарлау ережелерін менгеруден тұратын жорыққа және саяхатқа теориялық және практикалық дайындықты ендіреді. Туризм бойынша бағдарламалар деңе дайындығы, спорттық жаттығуларды өткізу бойынша шығылдану сабактарын алдын ала қарастырады. Туризм бойынша бағдарламаның мазмұнында сонымен бірге оған туған өлкені таныстыратын туристік мүмкіндіктері мен өлкетануды практикалық-бағдарлаудан білімі болуы да кіреді.

Өзінің бағыттылығы бойынша балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінің педагогикалық бағдарламалары негізгі үш түрге бөлінуі мүмкін: білім беру, оқу және бос уақытты тиімді пайдалану.

Мұндай бағдарламаның идеологиясы төтенше әртүрлі бейнеде, оның негізгі сипаттамалары келесі үлгілік құрылымда ұсынылуы мүмкін:

- жасы бойынша: мектеп жасына дейінгілер, бастауыш, орталу, орта мектеп оқушылары мен жасжеткеншектер үшін;
- жынысы бойынша: аралас, ер балалар үшін, қыздар үшін;
- созылу ұзақтығы бойынша: бір жылдық, екі жылдық және т.б.;
- іске асыру формалары бойынша: топтық, жеке;
- спорттық қызмет түрі бойынша.

Спорттық қызмет түрі бойынша балалар мен жасөспірімдер спорт мектептерінің спорттық бағдарламалары мамандық саласы және көп салалы болып бөлінеді.

Менгеру деңгейі бойынша бағдарламалар мыналарға бөлінеді: жалпы мәдени, тереңдетілген, кәсібі бағдарланған және т.б.

Қосымша спорттық білім беру бағдарламасының бірқатар жіктелуі бар.

Бағдарламалық жобалауды бастауға кірісер алдында педагогқа бағдарламаның «негізгі бағыттылығын» бірден айқындау ұсынылады.

Әдette бағдарламаның мына төрт түрі айырмаланады:

Бағыт көрсету, хабардар ету. Мұндай бағдарламалардың негізгі бағыты балалардың дene мәдениеті мен спорттың қандай да бір саласы бойынша жеке тұлғалық хабардарлық бағдарын қалыптастырумен байланысты.

Маңызды, күрделі, іргелі: Мұндай бағдарламалардың мақсаты – қандай да бір спорттық саладан маңызды білімді менгеру.

Қолданбалы (технологиялық). Бұл бағдарлама түрінің басты мәні қандай да бір спорт түрі бойынша балалардың белгілі бір қызмет тәсілдері мен біліктіліктер жиынтығын менгеруі үшін жағдай жасау болып табылады.

Ақпараттық. Курстың мақсаты - әрбір баланың, жасөспірімнің иелігіне қандай да бір спорт саласы туралы ақпараттар ағымын беруге мүмкіндік жасау.

Бос уақытын тиімді өткізу бағдарламалары – бұл бағдарламалар спорт мектептерінде турақты негізде оқытын тәрбиленешілерге, сол сияқты шұғылдануға кезеңдермен қатысадындарға арналады.

Қазіргі кеде балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі спортшыларды дайындаудың іс тәжірибесінде балалардың бос уақыттарын тиімді пайдалану бағдарламасына үлкен маңыз берілуде.

Бұл бағдарлама балалардың жалпы көшпілік спорттық мерекесі ретінде ұйымдастырылуы, және аз адаммен орындалатын сипатта (камералы) болуы да мүмкін.

Бос уақытты тиімді пайдалану бағдарламаларының мазмұн мен ауқымдылығы бойынша ұйымдастырушы ретінде жекелеген жаттықтырушылардың, педагогтардың қатысулары мүмкін. Балалар бұл бағдарламаларға барлық уақытта белсенді қатысады, олардың ішінен қабілеттерін дұрыс педагогикалық басшылыққа сәйкес ұйымдастырушылық міндет жүктелуі мүмкін. Балалардың бос уақытты тиімді өткізу бағдарламалары балар ұжымдарында тәрбиленешілердің олар үшін бағдарламаға дайындалып, қатысу өз сапаларын дамытудың маңызды қозғаушы күші болып табылатын шығармашылық жетістіктерін көрсетеді. Бос уақытты ұтымды өткізу жеке тұлғаның танымдық, қарым-қатынас, шығармашылық аясын еркін таңдауы болып табылады.

Басқа қызмет түрлеріне қарағанда балалардың бос уақыттарын тиімді өткізу әлеуметтік нормалармен және ережелермен аз дәрежеде шектелген. Солай бола тұрса да мемлекеттік және қоғамдық институттардың бұкаралық ақпарат құралдарының дәстүрлі ықпалында болады. Бұл бағдарламаның мазмұнына әртүрлі әлеуметтік құрылымдардың ықпал етуі позитивті және қайши келуі мүмкін, яғни жеке тұлғаның өзін-өзі көрсету аясының шектелуіне немесе керісінше кенеюіне мүмкіндік жасайды.

Балалар демалысын тиімді өткізудің потенциалы кең ағарту, танымдық, рекреациялық, шығармашылық мүмкіндіктері болып табылады, яғни оларды менгеру бос уақыттың құрылымы мен мазмұнын байытады, жеке тұлғаның жалпы мәдениетін дамытады.

Бос уақытты үйлесімді тиімділікпен өткізу спорт мектептері қызметінің дәстүрлі бағыты болып табылады.

Балалардың бос уақыттарын дұрыс ұйымдастыруға терең мағына беріп назар аудару оқушылардың сабактан бос уақыттарын оның жеке тұлғалық дамуына дұрыс әсер ететін шұғылдану түрлерімен жөне формаларымен толықтыру олардың жағымсыз топтарға қатысу мүмкіндітерін азайтады, зиянды және қауіпті дағылардан аулақ болуына ықпал етеді.

Бұл бағдарламалар балалардың мектеп жасына дейін барлық жастағылар санаттары үшін жобаланып, дайындалады. Олардың мақсаттары бос уақытты мәдениетті өткізу қалыптастырумен байланысты мына міндеттер кешенін іске асыруға бағытталған: оқушыларды ойын, жарыстар әлеміне қызықтырып тарту, таным, білім беру, қарым-қатынас арқылы бос уақытты тиімді пайдалануды ұйымдастырудың дәстүрлік және инновациялық тәжірибесін менгеру. Бұл әртүрлі әлеуметтік маңызды нормалар мен құндылықтарға жеке тұлғаның бағыттылығын болжалдайды.

Балалардың сабактан бос уақыттарын тиімді пайдалану бағдарламаларын дene мәдениесті мен спорт саласында потенциалды мүмкіндеріне мына тапсырмалар жатады:

- өзін-өзі жетілдіру;
- әлеуметтік-тариhi ортақ мұддегілікке жататынын сапалы ұғыну;
- жалпы адамзаттың адамгершілік құндылықтарын сақтау;
- әлеуметтік белсенділік;
- спорттық жоғары жетістіктерге жетууге бағыттылық.

Балалардың сабактан бос уақыттарын тиімді пайдалануға арналған бағдарламалар білім беру бағдарламаларына қарағанда адамның дene дайындығын, интелектуалдық, әсерленушілік мүмкіндіктерін жоғары дәрежеде көрсетеді.

Егер білім беру бағдарламасында қызметтің басты түрі танымдық қызмет болса, онда демалысты тиімді өткізу бағдарламасында оқу-тәрбие үдерісін жетілдіруде үлкен маңызға ие ойындық қызмет болып табылады.

Бос уақытты тиімді пайдалану бағдарламасындағы ойындық қызмет формалары барынша көп бейнелі. Бұларға мазмұндық-рөлдік ойындар, ойындық еліктеу (имитациялық) ұлғиулері, демонстрациялық, театрландырылған ойындар, ойын-конкурстар жатады. Бұл бағдарламаларда қазіргі кездегі ойындардың негізгі түрлері мен тренингтер, яғни оның ішінде мына төмендегілер пайдалынлады:

- дene және психикалық;
- интелектуалдық-шығармашылық;
- әлеуметтік;
- кешенді.

Ойындық технологиялар бос уақытты тиімді пайдалану бағдарламасының көрністік, динамикалық сипатын, оның мазмұнның сезіммен қабылдау бағдарын алдын-ала анықтайды.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі қосымша білім беру практикасы балалардың сабактан бос уақытын тиімді пайдаланудың бағдарламасын жүзеге асырудың байытылған тәжірибесін көрсетеді. Жоспарланған бағдарламаның созылу ұзақтығына, мақсатына және оған балалардың қатысу дәрежесіне байланысты демалысты тиімді өткізу бағдарламасы бірнеше түрлерге бөлінеді:

- Бір реттік ойындық бағдарлама, яғни мұнда басқаруши қатысушылардың дайындық талап етілмейтін қандай да бір спорттық жаттығуды орындаумен байланысты балаларды ойынға косады. Балалардың жасына және спорттық тапсырманы таңдауына байланысты 30 минутқа және одан да көпке созылуы мүмкін.

- Ойынға қатысушылардың алдын ала дайындығымен тапсырмалық тақырып бойынша бағдарламаның конкурстық ойындары («Брейн-ринг», «Турнир» және т.б.). Мұндай бағдарламаларды педагогтар мен ересек спортышлардың дайындауына және өткізуіне болады.

Шет елдердегі озық білім беру практикасында технологиялық өндөліп, дайындалған мұндай бағдарламалар «curriculum», яғни «жүгіру жолагы», «мақсатқа жету жолы» деп аталады, олар дәстүрлі «syllabus» оқу бағдарламасынан (курс бағдарламасы, лекция, жоспар, сабак кестесі) айырмаланады.

«Curriculum» бағдарламаларында терең анық және нақтылы ойластырылып дайындалған білім беру немесе спорттық мақсаттар мазмұндалған. Егер алға қойылған мақсаттар барлық мәселелерді

қамтитын глобальды сипатта болса, онда соңғы мақсатты тапсырмалар мен одан әрі бөлінетін арасындағы бір ізді байланысты көрсетумен сипатталады. Мақсаттарды анықтауға ерекше назар аударылады, немесе мақсат-барлық бағдарламалар мазмұнының тұтастығына кепілдік беретін жүйеге жасаушы элемент. Мақсаттарды тұжырымдаудың алгоритмін Д.Л. Моррисей [3] орындалатын әрекетті сипаттайтын етістіктің анықталмаған формасынан немесе бұйрық райынан басталатын келесі сөттерді атап көрсетті:

- талап соңғы нәтижені анықтайды;
- мақсатқа жетудің тапсырылған мерзімін нақтылайды; күш, құрал, уақыт және қуаттардың мүмкін болатын максимальды мөлшерін белгілеу;
- бұл мақсатқа жетудің дәлелін айқындау үшін қажетті қай жерде мүмкін, спорттық жұмыстардың талап етілген нәтижелерінің сандық сипаттамасын көрсету;
- не және қайда істелінген болуы тиіс екенін түсіндіру;
- бірегей оку циклының нақтылы кезеңдеріндегі оқытып, үйрету міндеттерін қою;
- спорттық жаттығуларды менгеру үдерісінде жаттықтырушы мен оқушылар қызметін үйлесімді ұйымдастырудың тәсілдерін, мүмкіндік жағдайлары мен формаларын сипаттау;
- оқушыда бұрыннан бар, даму үстіндегі спорттық біліктілігі мен дағдыларын, пәндей саласын, танымдық, әлеуметтік аясын менгеру үшін қажетті әртүрлі біліктілік дәрежелерін қалыптастырудың әдістері мен тәсілдерін сипаттау;
- диагностика тәсілдерін анықтау және нәтижелерін бағалау;
- егер нәтижелер күтілген нәтижеге жетпесе, оқытып, үйрету үдерісін түзетудің варианттарын бағдарлау;
- дene жаттығуларының барлық курсын менгеру үшін қажетті материалдық, уақыт, адам және ресурстарды есептеу.

Бұл бағдарламалардың немесе технологиялардың стандартты бағдарламалардан айырмашылығы, олар оқушыларға спорттық қызметті белсенді менгерудің құралы мен мүмкіндік жағдайын белгілейді, яғни оларға өзін және өз күшін байқап көруге, қызықты шығармашылықпен шұғылдануға және қарым-қатынас жолдарын іздеуге өз ісін тандауға және оны айқын, айтарлықтай нәтиже түрінде лайықты аяқтауға, ойлап табушылық, фантазияларды еркін көрсетуге мүмкіндік туғызады.

Оқушылардың мұндай қызметке қатысуының ерекше мәні бар, яғни оларға бұрыннан бар спорттық қабілеттерін жетілдіруге және жаңаларын менгеруді қамтамасыз етеді, спортта жоғары нәтижелерге жетудің мүмкіндік деңгейлерін арттырады [4-5].

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі оку-тәрбие үдерісінің өзгеше ерекшелігі қосымша білім беру жүйесіне қатынасымен анықталады.

Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі дene мәдениеті бойынша қосымша білім беруді қалыптастырулың негізгі жағдайы оқушылардың мотивтері мен мазмұны бойынша әртүрлі білім алу қажеттіліктерін қанағаттаныратын вариативті және дифференциалды педагогикалық бағдарламаларды іске асыру болып саналады.

Корыта айтқанда күнделікті өмір тіршілігіндегі спортпен шұғылдану барысында қалыптасқан жеке ерекшеліктерін пайдалана білу оқушының спорт мектебінің тіршілік тынысына енуіне мүмкіндік жасайды. Спорт болашақ спортшылардың жоғары нәтижелерге жетуі үшін тек дene сапаларын жаттықтырумен ғана шектеліп қоймайды, сонымен бірге олардың алдына психологиялық дайындығын да қамтамасыз ететін қатаң талап қояды.

Спортшыны нәтижелі дайындау жағдайларының бірі оның тіршілік ұстанымдарының күшеттілген шамданушылығын, жоғары талаптану бастамасын құру болып табылады.

Балалар мен жасөапірімдер спорт мектептерінде білім берудің өзгеше ерекшелігі оны басқару жүйесінде де көрінеді. Балалар мен жасөспірімдер спорт мектептеріндегі педагогикалық үдерісті тиімді басқарудың негізгі шұғылданушылардың (оқушы, студент) дene дайындығы деңгейін арттыруға, олардың салауатты өмір бейнесіне қызығушылық ынтасын дамытуға бағыттау, олардың өз кабілеттерін көрсетулері үшін дайындауда қоғамның әлеуметтік сұранысын орындау қолда бар қоғамдық қатынастарды жетілдіру болып табылады.

ӘДЕБІЕТ

- [1] Ахмедзянов М.Н. Физическое воспитание учащихся в деятельности начинающего педагога: учебное пособие. – Челябинск, 1997. – 60 с.
- [2] Каинова Э.Б. Совершенствование учебно-воспитательного процесса в средних профессиональных образовательных учреждениях. – М.: ИПР СПО, 2000. – 205 с.
- [3] Краевский В.В. Воспитание или образование? // Педагогика. – 2001. – № 3. – 235 с.
- [4] Кузин В.В. Экономика физической культуры и спорта: Учебник для вузов. М.: Спорт Академ Пресс, 2001. – 95 с.
- [5] Венглинский Г.П., Столляр К.Э. Теория и практика физической культуры в вузе. – М., 2004. – 30-35 с.

REFERENCES

- [1] Akhmedzyanov M.N. Physical training of pupils in deyatelnost of the beginning teacher: manual. Chelyabinsk, 1997. 60 p.
- [2] Kainova E.B. Improvement of a teaching and educational proktsess in average professional educational institutions. M.: YPRES SPO, 2000. 205 p.
- [3] Krayevsky V.V. Education or education? Pedagogics. 2001. N 3. 235 p.
- [4] Kuzin V.V. Ekonomik's cousins of physical culture and sport: The textbook for higher education institutions. M.: Sport Akadem Press, 2001. 95 p.
- [5] Venhlinksiy G.P., Joiner K.E. The theory and practice of physical culture in higher education institution. M., 2004. 30-35 p.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА,
ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Н. К. Калиев

Международный казахско-турецкий университет им. Х. А. Ясави, Туркестан, Казахстан

Ключевые слова: создание методических трудах теоретического анализа, опытно-экперименттік работа, статистические методы.

Аннотация. В статье рассматривается эффективность процесса обучения физической культуре, биологические особенности организма человека и требований спортивной медицины должен знать, какого вида применения методов и средств обучения, к усвоению объема знаний по другим предметам, в статье очень хорошо и в хорошем состоянии сопровождение физической подготовки, повышение качества учебной деятельности в соответствии с поставленной целью, общей педагогики физической культуры в системе образования в тесном единстве быть, Они друг друга дополняя, уникальное достижение цели, т.е. здоровых физически и на душе, духовно богатой, описанных осуществлять подготовку специалистов высокой квалификации.

Поступила 17.03.2016 г.